

zien en om te *luisteren*. Zo'n uitnodiging krijgt men niet zo vaak door het — liefst traag — lezen van een reeks beschouwingen, hoewel het woord 'beschouwing' hier tegelijk op een neergeschreven reflectie duidt als op het zien zelf. Zien en reflectie horen per definitie samen.

Jacques DE VISSCHER

* * *

HET WERK VAN DE CRISIS EN DE CRISIS VAN HET WERK

Mark Grammens, *Essay over de krisis*. Brussel. Grammens, 1986, 69 blz., 295 Fr.

Mark Grammens is journalist en uitgever, een 'editor' zoals de Engelsen zouden zeggen. Met andere woorden : hij is niet alleen iemand die de politieke actualiteit beschrijft en commentarieert, maar hij bezorgt het publiek ook teksten van anderen, waarvoor hij mede verantwoordelijkheid draagt. Destijds heeft hij deze taak als hoofdredakteur van het door hem opgerichte weekblad *De Nieuwe* gerealiseerd. Nu oefent hij dit werk uit als uitgever van een boekenreeks, *Aktueel*. In deze collectie heeft hij zelf ook een aantal essays gepubliceerd die met het politieke en historische gebeuren te maken hebben.

Het nieuwste essay van Grammens heeft de crisis als thema. Als uitgangspunt neemt hij de sociale problematiek van de werkloosheid. Vele duizenden mensen in Europa hebben de jongste decennia hun werk verloren, hoewel de beleidsvoerders in hun demagogische beloften het publiek hebben voorgeschoteld dat zij meer 'jobs' zouden creëren. In de bedrijven is dit niet tot werkelijkheid gekomen, integendeel. De groeiende automatisatie via computers en 'chips' hebben de werkgelegenheid niet bevorderd. Alternatieve oplossingen voor het werkbehoud hebben, zo stelt de auteur, niets uitgehaald. In dit verband is de marginale arbeidsduurvermindering met het behoud van wedde eerder een lachtertje. Er zijn natuurlijk nog heel wat interessante beroepen, maar die vergen omwille van de vereiste specialiteit en/of verantwoordelijkheid steeds maar meer energie. Het gevolg is dat zich in de geïndustrialiseerde wereld een groeiende scheiding opdringt tussen de actieven en de anderen. Voor sommigen laat zich geen economische, financiële of sociale crisis voelen; voor anderen kijkt een (relatieve) schaarste haast permanent om de hoek. In deze situatie wordt de staat met een enorme taak belast : het opvangen van de financieel-economische in-actieven. Ook zij moeten over een minimum inkomen beschikken om te leven en om te consumeren. Vandaar het vervangingsinkomen in de vorm van werklozensteun. Samen met de sociale zekerheid (pensioenen en ziekte- en invaliditeitsverzekering) betekent deze werklozensteun voor de overheidsfinancies een niet meer te betalen belasting. Bijgevolg wil de staat in deze sectoren besparen, zodat diegenen die in hun werksituatie worden bedreigd; ook nog eens in de kou worden gezet wanneer het hun sociale zekerheid betreft.

Grammens stelt dat dit alles moreel, maatschappelijk en politiek onaanvaardbaar is. Hij onderstreept vooral de politieke dimensie in een Europees perspectief. Hij stelt vast dat het oude Europa geen veerkracht en geen weerbaarheid meer kent, nu het niet meer in staat dreigt te zijn voor de eigen zelf-

standigheid te vechten : "Een exclusief door mercantiele en technocratische ideeën voortbewogen Europa, slaafs in het voetspoor lopend van een zich steeds verder van het Europese denken verwijderend Amerika, verliest zijn eigenheid en is niet meer interessant" (blz. 57). De auteur houdt dan ook een pleidooi voor een autonoom Europa en voor een Europa met zelfstandige staten die niet langer het slachtoffer zijn van de multi-nationale ondernemingen. In dit verband verwijst hij naar Zweden en Zwitserland, twee landen met een laag werkloosheidscijfer en met een bloeiende economie waar men de verworvenheden van de welvaartstaat niet afbouwt.

In zijn goed gedocumenteerd essay waarschuwt Mark Grammens heel terecht tegen de zinloze technologische waanbeelden en de technocratische expansie. De deshumaniserende gevolgen zijn inderdaad enorm. De auteur verwijst echter ook naar een realiteit die men in kringen van journalisten en politieke essayisten maar al te zelden gereveleerd ziet. In zijn hoofdstuk over de afbraak van de sociale zekerheid schrijft hij dat de moderne welvaartsvoorzieningen de oude, door religieuze motieven geïnspireerde, solidariteit heeft vervangen. Wanneer nu echter de sociale zekerheid ineen zakt, heeft de vermindering van de noodzakelijke verzorgingsarrangementen "niet een terugkeer naar particuliere liefdadigheid tot gevolg, omdat daartoe de religieuze en maatschappelijke uitgangspunten ontbreken; zulk een vermindering komt dus neer op een bewust beleid van benadeling der kansarmen, en is sociaal regressief" (blz. 47). Dit onderkennen is belangrijk : de economische welvaart, die zo broos blijkt te zijn, heeft een geestelijk sterker, dat wil hier zeggen : de solidariteit bevorderende, geïntegreerde maatschappij in de sfeer van de verwenning gebracht. De verlokkelijke economische bloei heeft een verzorgingsstaat op de been gebracht die het persoonlijk geestelijk en religieus geïnspireerd engagement heeft ondermijnd. Valt deze welvaart weg of is zij er één voor de economisch-efficiënten alleen, dan ontstaat er een nieuw proletariaat, een klasse moedelozen bij wie het alcoholisme en het nihilisme wel weelderig dreigen te tieren.

Mark Grammens schrijft dit laatste niet, ook suggereert zijn tekst niet onmiddellijk de beschouwingen die we met de geciteerde passus hebben verbonden. Maar hij opent met deze passus niettemin een deur op een problematiek die met de culturele dimensie van de crisis verbonden is : de dreigende schaarste in een gesecculariseerde beschaving of anders uitgedrukt : de geïndustrialiseerde wereld die de mensen eerst van hun religieus geïnspireerde maatschappelijke solidariteit heeft beroofd door hen te laten proeven van een welvaart die godsdienst en religie overbodig zouden maken, en die dan vervolgens deze zelfde mensen hun welvaart ontnemt, omdat die aan iedereen uitgedeeld te duur zou zijn. Moeten we besluiten dat de welvaart de opium van het volk is geweest ?

Grammens diept de geestelijke dimensie van de crisis niet uit. Dat was zijn bedoeling niet. Hij wou vooral het debat op gang brengen en/of levendig houden. Hij biedt voldoende materiaal voor een diepgaande discussie, ook een discussie die de grenzen van de economische en politieke orde moet doorbreken. In dit verband toch nog een bedenking. De auteur schenkt terecht veel aandacht aan de arbeidssituatie. Deze maatschappelijke bekommernis is het resultaat van een (recente) historische verworvenheid. Echter : idealiseert hij de arbeid niet te veel ? Hij schrijft : "Voor allen die een bezigheid hebben, van hoogleraar tot huisvrouw, van staatshoofd tot ongeschoolde arbeider, is arbeid het leven, en

bepalend niet slechts voor welstand, maar ook voor zelfrespect en geluk" (blz. 56). Is dat niet wat te mooi? Hierbij nog een reeks andere vragen om het debat op gang te brengen: kan arbeid het doel zijn? om het even welke arbeid? Ook de arbeid geïnvesteerd in nutteloze of zelfs destructieve producten? moeten we een arbeidsintensieve productie omwille van de arbeid en omwille van de productie gaande houden? loopt een beschaving, die het ultieme in en door de arbeid zoekt, niet het gevaar andere waarden te vergeten? zal zo'n beschaving die de arbeid idealiseert de niet-actieven (jongeren, bejaarden, zieken en invaliden) niet uit het maatschappelijk leven stoten? lopen deze nuttelozen dan geen levensgevaar?

En tenslotte een vraag die onze huidige crisis misschien het meest typeert: waar halen we vandaag in onze beschaving de inspiratie om het politieke, het sociale, het culturele, het educatieve, het technische, het economische een aanvaardbare en geloofwaardige draagwijdte te geven? Is onze crisis niet een crisis van de inspiratie? Waarom zouden we solidair zijn? Als we hierop geen antwoord — al is het een gedeeltelijk, moeizaam, schuchter, maar uiteindelijk toch vruchtbaar antwoord — vinden, dan kan geen enkel tewerkstellingsproject, geen enkele omschakeling duurzaam en echt zinnig zijn.

Jacques DE VISSCHER

* * *

GESCHIEDENIS VAN DE POLITIEKE MACHT

Bertrand J. De Clercq, *Macht en principe. Over rechtvaardiging van politieke macht*. Tielt. Lannoo, 1986, 317 blz., 790 Bfr. ISBN 90 209 13522.

Ik heb dit boek gaarne en met veel belangstelling gelezen. Het gebeurt niet vaak dat een Vlaams wijsgeer zich aan een studie van de geschiedenis der ideeën waagt en nog minder wanneer het de (Westerse) politieke ideeëngeschiedenis betreft vanaf haar Joods-christelijke en klassiek-Griekse fundamenten tot vandaag. Terecht stelt de auteur dat zijn werk "een niet te miskennen leemte (vult) in de Nederlandstalige vakliteratuur over politiek, die arm is aan originele werken waarin de geschiedenis van het politieke denken systematisch in kaart wordt gebracht" (p. 11). Hoewel ook aan de systematiek van dit werk een en ander schort — tot veel meer dan een historische periodisering komt de auteur niet echt — heeft De Clercq een indrukwekkend en goed leesbaar boek gecomponeerd dat ook als naslagwerk dienstig kan zijn (al ontbreekt, jammer genoeg, een systematische index).

Macht en Principe is onderverdeeld in acht hoofdstukken. Het eerste ("Alle Macht komt van God") behandelt de joodse theocratische traditie en de christelijke boodschap van het koninkrijk Gods op basis van een lectuur van Oud en Nieuw Testament. Het besluit met een schets van de rol van het augustijnisme in de consolidatie van het christendom en met een problematisering van de 'tweevoudige macht' die ter legitimering van het politieke kon worden aangewend. Kerk en staat als 'geestelijke' resp. 'wereldlijke' macht zitten in een 'eindeloos bevoegdheidsconflict' verwickeld (Rousseau), omdat zij enerzijds in